

Opponensi vélemény

Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt című akadémiai doktori értekezéséről

Vonyó József már több évtizede foglalkozik Gömbös Gyulával, pártjával, miniszterelnökségével, ahogy ezt számos publikációja jelzi. Politikai életrajzot azonban sokáig nem készített „főhőséről”, míg 2014-ben egy rövid, népszerűsítő formátumú kis könyvben, és most, a vizsgált értekezésében össze nem foglalta kutatási eredményeit. Sőt, ennél többről van szó. Noha a témával kapcsolatos állításainak és következtetéseinek egy részét a történészek eddig is ismerték, a benyújtott értekezése mégsem tekinthető csupán egy összeszerkesztett tanulmánygyűjteménynek, mert az egy új, önálló és végiggondolt munka. Ezt mutatja az is, hogy a hosszú ideje végzett forrásfeltárás mellett Vonyó alaposan feldolgozta és hivatkozta a szakirodalmat, beleértve az elmúlt években megjelent új – Gömbössel és korával kapcsolatos, valamint módszertani – munkákat is. A beadott mű tehát megfelel a doktori disszertációkkal szemben támasztott alapkövetelményeknek.

Vonyó József munkája, ahogy ő is megfogalmazza, elsősorban történeti életrajz, amely azonban más tudományágak (pszichológia, politológia, politikai szociológia stb.) módszereit és eredményeit is alkalmazni, hasznosítani kívánja. Nemcsak azért tekinthető tehát indokoltnak a témaválasztás Gergely Jenő másfél évtizeddel ezelőtti Gömbös-életrajza után, mert lényeges pontokat és kérdéseket Vonyó másképpen lát és ítél meg, hanem mert más megközelítésű és stílusú műről van szó Gergely Jenő pozitívista munkájához képest. Utóbbi egyben lehetőséget is adott arra, hogy Vonyó a feltárás mellett egyenrangúan kezelje az értelmezés kérdését is, a „mi történt” mellett a „miért”-ekre keresse a válaszokat (például: Miért, hogyan lett Gömbös antiszemita? Miért kerülhetett a MOVE élére? Miért lett politikus katona helyett?). A szerző ezt olyan fontos kérdéseknél is megpróbálja, ahol a források önmagukban erre csak kevéssé adnak módot, így vitatható, de egyben elgondolkasztató állításokat is megfogalmaz, ügyelve ugyanakkor arra, hogy ezekben az esetekben gondolatmenete, válaszainak részben spekulatív jellege az olvasó számára is egyértelmű legyen. Ezzel összefüggésben az életút bemutatásának kronologikus rendje a szokásosnál lazább lett, több esetben hosszabb értelmező és értékelő fejtegetésekkel, ami a kéziratnak egyértelműen előnyére vált, annak ellenére, hogy így előfordulnak időrendi keveredések, illetve ismétlések, megegyező szövegrészek (az ilyen példákat lásd később). Ezek

azonban könnyen javíthatók lesznek (szerkesztői) szöveggondozással, amelyre majd a munka publikálásakor remélhetőleg sor kerül.

A disszertáció szerkezete világos és jól követhető, ahogy a bevezető és összegző fejezetek is nemcsak indokoltak, de érdekesek is. Bizonyos részek azonban kilógnak az életrajzból terjedelmük miatt: a szerző egyes fejezetekben szinte teljesen elhagyja hősét, hogy hosszasan tárgyalja az ország életének, a kormánypolitikának vagy a pártszervezésnek a részleteit. Utóbbi esetben már műfajváltásról beszélhetünk: egyes fejezetekben az életrajz helyett párttörténetet olvashatunk. A dilemma természetesen adott: a pártszervezéssel kapcsolatos megállapítások és következtetések alapvető fontosságúak Gömbös mint politikus megítélése szempontjából, ezért Vonyó precízen és aprólékosan támasztja alá érvelését. Ennek ellenére megítélésem szerint e kérdésnek ilyen részletes tárgyalása nem feltétlen indokolt e disszertációban, főleg, mert a szerző bőven hivatkozhat a már megjelent munkáiban található alapos dokumentációra és bizonyításra.

Rátérve a legfontosabb tézisekre, Vonyó megalapozottan állítja azt, hogy „Gömbös (és híveinek) államról alkotott felfogása, a NEP-szervezés gyakorlata és a vezérkultusz megteremtésére irányuló törekvése tehát nem más, mint egy diktatórikus vezéri állam programja és kezdeti realizálása” (437. és 495.), és ez a tervezett új rendszer megfelel a 20. századi modern tömegdiktatúrák kritériumainak. Ezt a szerző azzal árnyalja, helyesen, hogy utal a (szervezett) fizikai terror hiányára, Gömbös szavaival, a „lelkek feletti uralmon alapuló” diktatúra programjára. Utóbbit azonban szintén érdemes lett volna kiegészíteni, mégpedig azzal a szövegben máshol szereplő állítással, hogy Gömbös ettől függetlenül elfogadhatónak tartotta a nyílt erőszak alkalmazását (211.), és továbbmenve, a nem fizikai kényszerítés – erőszakkal, anyagi stb. hátrányokkal történő fenyegetés – is hatalomgyakorlásának része volt (lásd például az 1935. évi országgyűlési választásokat).

Vonyó meggyőzően érvel amellett is, hogy Gömbös politikai pályája során nem volt érdemi fordulat, jelentős változás világlátásában, nézeteiben és programjában. Az 1920-as évek közepének, illetve az azt követő időszaknak Gömböse bár láthatóan különbözött a nyilvános megnyilatkozásaiban és tetteiben, ennek magyarázatát az adja, hogy ellenzékiből kormánypártivá, és ezzel együtt egyre profibb politikussá vált. Így ez esetben – Gyurgyák János érzékletes szavaival – csak színlelt metamorfózisról, politikai mimikriáról volt szó. Vonyó egyértelműen visszavezeti Gömbös politikai gondolkodását a gyerek- és ifjúkori szocializációjára, az akkori élményei és tapasztalatai többször magyarázatul szolgálnak a későbbi politikusi nézeteire és tetteire, ahogy az életút egyes kritikus pontjainál közvetlenül is összekapcsolja főhőse saját helyzetét, magánéletét a közéleti nézeteivel (lásd például forradalomellenessége). Így a szerző ebből a szempontból egy határozott, egyenes vonallal rajzolja meg hőse életét, meggyőzően, mégis talán már szinte túlzott

egyértelműséggel: némileg hiányoznak egy valós életpálya olyan dilemmái és egymásnak ellentmondó tettei, amelyek még egy „katonaembernél” is előfordul(hat)nak. Ez természetesen egy olyan általános dilemmát jelent, amellyel minden történeti életrajz írójának meg kell küzdenie.

A Gömbös-féle kormánypárt szervezése kapcsán fontos – de véleményem szerint lényegében megválaszolhatatlan – kérdés, hogy mekkora társadalmi támogatottsága volt a miniszterelnöknek és politikájának. Vonyó többször utal a tömegpárt kiépítésének programjára és annak gyakorlati megvalósulására, jelezve a rendelkezésre álló, korabeli kormánypárti adatokkal szembeni forráskritika szükségességét. Ennek ellenére még jobban lehetett volna hangsúlyozni azt, hogy a közel kétmillió párttagság impresszív adata inkább csak papíron volt meg, illetve hogy ennek a „bázisnak” jó része ingatagnak és megbízhatatlannak bizonyult. Ahogy Vonyó is írja egy helyen: hiányzott a pártból az aktív összetartó erő és a közös cselekvés (439.). Így nem tartom jónak a szerző olyan megfogalmazásait, mint például: „a NEP-ben megtestesült szervezettség, tömegtámogatás is nagyságrendekkel haladta meg a legszervezettebb ellenzéki alakulatok, a kisgazdapárt és az MSZDP tömegbázisát” (445.). Ezzel az állítással nem elsősorban az a probléma, hogy a különbség legfeljebb egy nagyságrend (millió – százezres), ha a tagságot nézzük, és annyi se, ha a szavazatokban mért támogatást. Az igazi gond az, hogy ilyen egyszerűen nem lehet összehasonlítani az önkéntesen, ráadásul egy nem demokratikus hatalommal szemben szerveződő ellenzéki mozgalmakat és a hatalom által, felülről szervezett pártot, amelybe például az állami alkalmazottak egyes csoportjait kötelezően beléptetik. Ugyanakkor Vonyó egy ehhez kapcsolódó kérdésről, a korabeli közhangulatról árnyaltan, a lehetséges források (hangulatjelentések, egyéni panaszok stb.) megfelelő kritikájával ír. Az akkori közvélemény rekonstruálásának lehetőségei erősen korlátozottak, ennek megfelelően a szerző a forrásokból inkább csak bizonyos tendenciákra, Gömbös támogatottságának időbeli változásaira, az egyes politikai eseményeket és intézkedéseket követő növekedésére, illetve csökkenésére következtet.

A pártszervezéshez szorosan kapcsolódik az „örségváltás” kérdése, amelynél a szerző egyik fő állítása a következő: „elitváltás történt szervezetváltás segítségével – fontos állami pozíciók meghódítása a NEP szervezeteiben kialakult új pártelit révén” (385.). Az ezt bővebben tárgyaló fejezetből („Elitváltás az állam szerveiben”) azonban hiányzik az összegzés, ahogy Vonyó a későbbiekben sem értékeli súlyának megfelelően ennek az „elitváltásnak” a mértékét és sikerességét. Főleg akkor szembetűnő ez a hiány, ha magának a szerzőnek a korábbi munkáival vetjük ezt össze, ahol még az a határozott állítás szerepel, hogy „az új politikai elit (pártelit), melyet éppen a NEP hierarchizált struktúrájának működtetése során formáltak, nem bizonyult sem elég felkészültnek, sem elég erősnek, sem elég egységesnek ahhoz, hogy képes legyen a kulcspozíciókat birtokló hagyományos uralkodó elit fölé kerekedni.” (Vonyó, 2001. 29.)

Természetesen nem azt teszem szóvá, hogy egy történész újabb, saját és mások kutatásainak fényében esetleg módosítja egy adott kérdésben az álláspontját, hanem csupán azt, hogy jelen disszertációban is legyen válasz arra a kérdésre, hogy az „elitváltás” sikeres volt-e vagy ez is inkább kísérlet maradt – komoly, Gömbös halála utáni következményekkel. Ehhez segítséget adhatott volna egy határozottabb és végiggondoltabb (politikai) elitfogalom használata a munkában. A bethleni Egységes Párt, mint „választói klubpárt” jellemzésénél olvashatjuk például, hogy „a kormánypárt azonos volt a pártelittel” (257.), ami már önmagában furcsa megfogalmazás, de az is kétséges, hogy általában, bármely kor bármely nagy kormánypártjánál automatikusan besorolhatjuk-e az *összes* országgyűlési képviselőt az *országos* pártelit tagjai közé. Az elitváltás kérdésének tisztázása azért is fontos, mert meghatározó szerepe van Gömbös bukásának értékelésében, azaz hogy a diktatúra megvalósításának kudarca mennyiben magyarázható Gömbös személyiségével és politizálásával, a hagyományos (nemcsak politikai!) elit, illetve a társadalom ellenállásával.

Gömbös politikai és társadalmi céljainak összegzésénél egy olyan megfogalmazás szerepel, hogy az 1930-as évek elején a kormánypárt felhatalmazást kapott a választóktól. (439.) Erről azonban csak demokratikus rendszerek demokratikus választásainál lehet beszélni, a Horthy-korszakban a miniszterelnök és a kormánypárt hatalma nem a néptől eredt, még ha a választásoknak volt is legitimáló funkciójuk. A fenti, kifogásolt állításra aztán Vonyó egy egész gondolatmenetet épít, amelyben a „felhatalmazó” és a „felhatalmazott” bonyolult kapcsolatát, egymásra hatását próbálja bemutatni – megint csak túlzottan eltávolodva a kor valós viszonyaitól. Gömbös mint „felhatalmazott” ellenőrzése – ahogy majd megbuktatása is – ugyanis nem köthető a választók egészéhez, hanem csak szűkebb társadalmi csoportokhoz, illetve azokon keresztül egyes személyekhez.

Gömbös gazdasági programjának és elképzeléseinek sok részletkérdését érinti a disszertáció, de hiányzik azok általános értékelése. Ezt az is mutatja, hogy a „kapitalizmus” és „kaptalista” szavak csak az idézetekben szerepelnek, maga Vonyó nem használja azokat. Így a „tervgazdálkodás”, az „irányított gazdaság”, a növekvő állami szerepvállalás hangsúlyozása mellett háttérben marad magának a gazdasági rendszernek a kérdése. Véleményem szerint a gömbösi tervek (és nyilvánvalóan a gyakorlati lépések is) a kapitalista gazdaság keretén belül maradtak, még ha ezen belül jól érzékelhető az eltávolodás a szabadpiacitól a korporativista- vagy államkapitalizmus felé.

Az antiszemitizmus kérdése a Horthy-korszakkal foglalkozó nagyobb történeti munkák szinte egyikéből sem maradhat ki, egy Gömbös-életrajzban pedig nyilvánvalóan kitüntetett szerepet kap. Gömbös antiszemitizmusának kialakulásánál – Gergely Jenőhöz hasonlóan – Vonyó József is

utal az 1919 előtti bécsi élményekre, ugyanakkor előbbihez képest részletesebben mutatja be azokat a hatásokat, amelyek ott ér(het)ték a fiatal magyar katonát. (87–91.) Így bár 1918 előtt nincs közvetlen nyoma Gömbös antiszemitizmusának, e bemutatásból az következik, hogy ő már egy sajátos értelmezési keretben látta az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság eseményeit, amelyek valószínűleg csak megerősítették, de nem okozták zsidóellenességét. Azzal, hogy Gömbös antiszemita volt, még nem sokat mondtunk, de Vonyó ennél tovább megy, és megpróbálja elhelyezni főhőse zsidóellenes nézeteit a két világháború közötti, sokféle antiszemitizmus között. Részletesen és jól mutatja be Gömbös ellentmondásokkal terhes elképzeléseit a „zsidókérdésről”. Ehhez képest a szerző összegző megállapítása, amely szerint a fajvédő program az ún. szelektív antiszemitizmusba tartozna, inkább kétségeket hagy maga után. Nevezhető-e szelektívnek egy olyan faji alapú antiszemitizmus, amely az egész „zsidóság” – még ha más-más szintű – korlátozását, illetve kirekesztését tervezte származási alapon? (Nem felejtve el azt, hogy bár Gömbös tisztelte Méhel Lajost, nem vette át az ő fajbiológiai nézeteit). A fajvédők is tettek ugyan némi különbséget a régóta Magyarországon élő és kikeresztelkedett, illetve a „nem asszimilált”, „bevándorló”, „keleti” zsidók között, de sokkal inkább jellemző volt rájuk, hogy „a” zsidót megváltoztathatatlan (negatív) lelki tulajdonságok összességéként értelmezték. Az összegző minősítés mellett Vonyó egyértelműen meghatározó szerepet tulajdonít Gömbösnek a magyarországi antiszemitizmus politikai programja szerveződésében, amely aztán követői révén zsidóellenes törvényekhez és rendeletekhez vezetett az 1930-as évek második felétől.

A fajvédő gondolatrendszer elemzésekor Vonyó szétválasztja annak zsidóellenes, „negatív aspektusú” elemét a magyarság erősítésének „pozitív aspektusú” céljától, azzal a fontos megjegyzéssel, hogy e kettő egyébként elválaszthatatlan volt egymástól. (200., 211.) A helyzet azonban szerintem ennél bonyolultabb. Ebbe a „pozitív” erősítésbe ugyanis a fajvédők beleértették a társadalom természetes tagoltságának megszüntetését, a vélemények egységesítését, a kultúra korlátok közé szorítását stb. Azaz, ahogy a Vonyó maga is hangsúlyozza: a fajvédő politikai program „nem csak a honi zsidóság számára jelentett veszélyt. A látszat ellenére a nem zsidó származású – a fajvédők szóhasználata szerint »fajú« – társadalmi csoportok számára is hátrányokkal járt volna.” (212–213.) Ezért inkább úgy lehet fogalmazni, hogy a fajvédők tervei között csak egyes részkérdésekben voltak pozitív célkitűzések. Mindez nyilván hozzájárult ahhoz, hogy az *egész*, a magyarság „erősítését” célzó programjukkal szemben mindvégig volt jelentős társadalmi ellenállás, Gömbös miniszterelnöki időszakában is.

A disszertáció erényei közé tartozik a forráskezelése és -értelmezése, a korabeli (politikai) szövegek értő interpretációja. Vonyó fontosnak tartja Gömbös és hívei gondolatainak, nézeteinek, szó- és fogalomhasználatának bemutatását, és nem kívánja azt az utólagos történészi

nézőpontból egyszerűen felülről, másképp minősíteni. Ugyanakkor azt a csapdát is elkerüli, hogy ezeket a megnyilatkozásokat szó szerint és mai értelemben vegye, hiszen ugyanazoknak a szavaknak nagyon különböző értelmük és mellékjelentésük lehet a két világháború közötti és a mai nyelvhasználatban. Mindebből következően egy-egy rövid gömbösi programadást, politikai önmeghatározás (például a „mi szocialisták”, illetve „nemzeti szocialisták” vagyunk) idézését a szerző hosszabb fejtegetése követi, hogy ez adott korban és környezetben mit jelentett. Ebből a szempontból csak egy fontos pontnál éreztem némi hiányt, ez pedig a Gömbös által használt „keresztény faj” ellentmondásos fogalma. Ennek értelmezését – ha nem is feltétlen könnyebbé, de – árnyaltabbá tette volna, ha a szerző részletesebben utal arra, hogy akkor a „faj” szót milyen sokféle értelemben (például a modern nemzet szinonimájaként) használták.

Vonyó szintén végiggondolt és meggyőző érveléssel, jó példákkal hasonlítja össze Gömbös párt- és társadalomszervezési terveit és intézkedéseit a kortárs olasz és német példákkal, ügyelve arra, hogy a „minta”, „hatás”, „befolyás” és „másolás” eltérő jelentésű fogalmait pontosan használja, és így az egyes országok hasonló jelenségeit jól értelmezze.

Gömbös Gyula a Horthy-korszak egyik legjelentősebb politikusa, szerepe és hatása miatt indokolt volt, hogy egy új, átfogó és korrekt történeti életrajz készüljön róla. Vonyó József műve ezt a feladatot magas színvonalon teljesítette. Mindezt anélkül, hogy a 1989 előtti történetírás *minden* állítását automatikusan tagadni, az akkori, negatívumokra koncentráló elítélést *minden téren* cáfolni kívánta volna.

* * *

További kritikai észrevételek

1. Az 1918. végi események kapcsán bizonyos ellentéteket Vonyó „kétféle világszemléletre” vezet vissza: „leegyszerűsítve” az „osztályok feletti nemzetivel” állítja szembe az „osztályalapú nemzetközit” úgy, hogy utóbbit nevezi liberális és marxista-szocialista elveknek (109.). Ez azonban így már inkább zavaró tévedés, amelyet jobb lenne kihagyni.
2. Érdekes részkérdés Gömbös szerepe az Egységes Pártban, továbbá híveinek és szimpatizánsainak száma 1922-ben. Ennek kapcsán Vonyó elveti Gergely Jenőnek azt az állítását, hogy az „50 ÉME-tag képviselő mind Gömbös híve volt” (173). Az idézett helyen Gergely azonban másról, országgyűlési képviselők helyett csak képviselőjelöltekről írt. Másban viszont – nem jelzett – különbség van kettejük között: míg Gergely Jenő a kormánypárti jelöltek kiválasztásában Gömbösnek tulajdonított nagy szerepet, addig Vonyó értékelésében

egyértelműen Bethlen Istváné volt a döntő szó. Az 1922-ben kormánypártiként megválasztott szélsőjobboldali képviselők számát aztán mindketten egytucatnyiként adják meg Romsics Ignác Bethlen-életrajzára hivatkozva. Ugyanakkor a fajvédelmi gondolattal szimpatizáló képviselők létszáma ennél nyilvánvalóan jóval nagyobb volt 1922-ben, ahogy erre vannak utalások Ungváry Krisztián 2012-es könyvében és Vonyó disszertációjában is (178.). A kérdésre ennél pontosabb választ csak egy kifejezetten az országgyűlési képviselőkre koncentráló kutatás adhatna.

3. Szintén Gömbös első kormánypárti időszakához kapcsolódik az 1922 őszi miniszterelnöki körlevél a főispánokhoz. (174–177.) Vonyó meggyőző érveket hoz fel arra, hogy „szöveg tartalma alapján azonban nem az ő [Bethlen István] alakja, hanem Gömbös Gyuláé jelenik meg az olvasó előtt”, és arra is, hogy körlevél célja egy szervezett tömegpárt kiépítése volt. (Utóbbi kérdéstről pont ellentétes véleményt fogalmazott meg Tilkovszky Loránt, aki a dokumentumot közölte és értékelt a *Századokban* 2002-ben, de erre Vonyó nem utal a disszertációjában.) Így azonban megválaszolatlanul marad az a kérdés, hogy akkor Bethlen mégis miért írta alá a Gömbös terveit tükröző körlevelet? 1922-ben még ő is támogatta volna ezt az elképzelést, vagy esetleg csak átmenetileg, taktikai okból engedett ez ügyben Gömbösnek?
4. Az 1925. évi fővárosi törvényhatósági választások eredményeként az szerepel, hogy „a szociáldemokrata és liberális képviselők alkottak többséget a fővárosi képviselőtestületben”, amely kimenetel esetén Gömbös azzal fenyegetőzött még a választás előtt, hogy „fegyverhez is nyúlnak a kereszténypárt uralmának megőrzése” érdekében. (195.) Egy pontosabb megfogalmazás azonban magyarázatot adott volna arra, végül miért is maradt el Gömbösök akciója. A baloldali ellenzék ugyanis csak a választott képviselők között szerzett pár fős többséget, a teljes, nem választott tagokkal kibővített fővárosi testületben már kisebbségbe szorult. Ennek köszönhetően a Wolff-féle kereszténypárt megőrizte hatalmát, még ha koalícióra is kényszerült Bethlen újonnan szervezett fővárosi kormánypártjával.
5. Az 1926. évi országgyűlési választásoknál van pár téves adat. A 199 egyéni választókerületből a kifejezetten fajvédő pártiként induló jelöltek nem 54 (Gömbös beszélt ennyiről), hanem mindössze 12 helyen (6%) tudták az előírt ajánlásokat összegyűjteni. Miskolcon viszont nem egyéni, hanem listás szavazás volt, így nem Borbély-Maczky Emil önmaga, hanem az általa vezetett pártlista győzött, és nem a szavazatok 62%, hanem 50%-ával. (196.)
6. Az államszervezet és a kormánypárt szerkezetét bemutató ábrák jól foglalják össze a főszöveg részletes leírását. (4–6. ábra, 327–329.) Az ábrán belüli, másodlagos címek („Hatalmi elit és pártelit”) és az alatt lévő táblázat között azonban ellentmondás van, mert amíg országos és különböző szintű helyi elitekről lehet beszélni, egyéni szinten a fogalom már értelmezhetetlen.

Az is kisebb pontatlanság, hogy az országgyűlési képviselők bekerültek az államszervezetbe választókerületi szinten, pedig ők csak országos szinten részei a törvényhozó szervnek (de nem automatikusan az elitnek). Ezzel szemben a választókerületükben nem rendelkeznek formális vezetői funkcióval se a jogszabályalkotás, se a végrehajtás területén.

7. A „Derékba tört katonai pálya” nagyobb fejezetcímként, ebben a megfogalmazásban pontatlan, mert a fejezet nagyobb része inkább a Gömbös katonai pályájának emelkedését mutatja be, a „törés” csak később történik.
8. A lazább kronológiai tárgyalásból következően van, amikor keveredik az időrend az egyes fejezetekben. Ez általában nem okoz gondot, de előfordul ebből fakadó pontatlanság is. Vonyó szerint az 1926-os választási kudarc után Gömbös már enyhébben kritizálta a kormány politikáját és lépéseit, de az ennek igazolására felhozott példák közé bekerült Gömbösnek az 1925-ös választójogi vitában képviselt álláspontja is. (226–227.) Gömbös nézeteinek hosszabb bemutatásainál pedig van, amikor a szerző főhőse különböző évekből származó megnyilatkozásait fűzi egybe, egy gondolatként kezelve azokat.
9. A disszertációban benne maradtak vissza-visszatérő gondolatok, megfogalmazások, sőt teljesen azonos szöveggel megismételt mondatok és bekezdések is, például az alábbi kérdéseknél: a fajvédelem pozitív és negatív aspektusú eleme (200. és 211.), az Egységes Párt szervezete és jellege (257. és 326.), Gömbös álláspontjának revideálása a zsidókérdésben (259. és 309.), a diktatórikus vezéri állam (437. és 495.)

Mindezek a hibák, kisebb hiányok és pontatlanságok azonban nem befolyásolják érdemben a munka előzőkben tárgyalt erényeit.

* * *

Összességében tehát javaslom Vonyó József akadémiai doktori disszertációjának elfogadását és a nyilvános vita kitűzését.

Budapest, 2016. szeptember 7.

Ignác Károly PhD
tudományos munkatárs
Politikatörténeti Intézet